

AGNIESZKA ADAMOWICZ-POŚPIECH

 <https://orcid.org/0000-0002-2251-434X>

Uniwersytet Śląski

agnieszka.pospiech@us.edu.pl

MIKROHISTORIA BRONISŁAWA ZIELIŃSKIEGO W POLU TRANSLATORSKO-LITERACKIM

Abstract

The Microhistory of Bronisław Zieliński in the Literary and Translation Field

Translators and interpreters have always played a key role as intercultural mediators, however, their biographies and functions as active agents of cultural change have only recently started to be studied. Following the sociological and material turn in translation studies, there has been a growing interest in the figure of the literary translator, not as a category of the translation process, but as a living human being who not „only” produces texts, but influences cultural transfer, introduces new poetics and shapes literary canons. Nowadays, researchers point to the necessity of describing the place and role of translators not only within *Translation Studies*, but above all, in the network of social contacts and relationships. The sociology of translators includes such issues as the status of translators in different cultures, pay rates, place and conditions of work, the public discourse of translation, i.e. the manifestations of the public image of the translating profession, which is visible, for example, in the press or in literary works. This area also encompasses research on translators’ attitudes towards their work, as revealed in essays, interviews, prefaces and translators’ archives. The paper focuses on the biography of the translator, placed in a broad historical and social context and thus, in the cultural and sociological dimensions of translator studies. In examining the biography of the Polish translator Bronisław Zieliński, the methodology of microhistory (adapted for translation studies by Jeremy Munday) will be used and combined with Anthony Chesterman’s theoretical proposal of translator studies.

Keywords: microhistory, translator studies, biography, Bronisław Zieliński, literary field, Ernest Hemingway, Truman Capote

Słowa kluczowe: mikrohistoria, badania nad tłumaczami, biografia, Bronisław Zieliński, pole literackie, Ernest Hemingway, Truman Capote

Tłumaczki i tłumacze¹ zawsze odgrywali kluczową rolę jako mediatorki i mediatorzy międzykulturowi, zwłaszcza w świecie literatury (Pym 1998: 160–161, 2000; Tymoczko 2000); jednak ich biografie i funkcje aktywnych agensów zmiany kulturowej są badane od niedawna (Milton, Bandia 2009; Kelletat, Tashinskiy 2014; Eberharter 2018, 2021; Kaindl 2021). Po zwrocie socjologicznym i materialnym w przekładoznawstwie wzrosło zainteresowanie postacią tłumacza literatury nie jako kategorią procesu przekładu, lecz jako żywą istotą ludzką, która nie tylko produkuje teksty (Even-Zohar 1998: 367), ale i wpływa na transfer kulturowy, na wprowadzenie nowych poetyk oraz na kształtowanie kanonów literackich (Lefevere 1992, Eberharter 2020). Obecnie badacze wskazują na konieczność opisanego miejsca i roli tłumaczy nie tylko teoretycznie w dziedzinie translologii, ale przede wszystkim praktycznie w obrębie relacji społecznych (Chesterman 2009; Kelletat, Tashinskiy 2014; Makarska 2020; Kaindl 2021)². Przy ogólnym oglądzie może się wydawać, że pełnią oni funkcję wyłącznie tłumaczy, ale wielokrotnie po dokładnej analizie okazuje się, że są odkrywcami danego tekstu czy pisarza (Eberharter 2020; Bardet 2021), działają jako agenci literaccy, recenzenci, redaktorzy, a nawet wydawcy i tłumacze jednocześnie (Milton, Bandia 2009; Paloposki 2017, 2021; Kaindl 2021; Kita-Huber, Makarska 2020). Innym aspektem ich pracy jest *habitus*, czyli ogół nabytych umiejętności i kompetencji tłumaczy, które wpływają na sposób postrzegania świata myślenia i działania (Simeoni 1998: 26), ale także warunki pracy, między innymi w niekorzystnych czy wręcz niebezpiecznych sytuacjach politycznych: pod zaborami, w reżimach autorytarnych (Łagocka 2020), na emigracji, podczas konfliktów i wojen (Tryuk 2012; Zajas 2016; Hari 2018)³. Jak pokazują badania, wojna, okupacja czy zabory (w Polsce czy w Finlandii) nie stanowią bariery w transferze kultury; wręcz przeciwnie, mogą stymulować działalność tłumaczy (Paloposki 2009; Zajas 2016; Eberharter 2021).

¹ A. Pym proponuje stosowanie liczby mnogiej w odniesieniu do tłumaczy, aby w ten sposób uniknąć kategorii „tłumacz” *in abstracto*. Zgadzać się z jego postulatem, będąc używać formy „tłumacze” dla określenia „tłumaczy” i „tłumaczek”.

² Badania na temat roli tłumaczy w kulturze docelowej prowadzone są równolegle w wielu krajach, na przykład w Szwecji, Niemczech, Finlandii (Paloposki 2009; Baer 2018; Strümpfer-Krobb 2021), Turcji (Demircioğlu 2009; Tahir-Gürcağlar 2009) i Polsce (Adamowicz-Pośpiech 2012, 2014; Zajas 2016; Eberharter 2018, 2020, 2021; Kita-Huber, Makarska 2020).

³ Niezwykle ciekawie przedstawił spłot władzy i przekładu Greenblatt (2005), opisując tłumaczenia T. Wyatta w czasie panowania Henryka VIII w Anglii.

Badania nad tłumaczem (*Translator Studies*)

W świetle „zwrotu socjologicznego” w przekładoznawstwie (Buzelin 2005; Wolf, Fukari 2007) Andrew Chesterman (2009: 16) wyodrębnił m.in. „socjologię tłumaczy”, określając tłumaczy jako agensów w systemie społecznym. Niniejszy tekst podejmuje kwestię biografii tłumaczy, przyjrzymy się zatem temu obszarowi badań, na który wskazał Chesterman. Socjologia tłumaczy obejmuje takie zagadnienia, jak status tłumaczy w różnych kulturach, stawki wynagrodzeń, stowarzyszenia tłumaczy, prawa autorskie itd. Innego rodzaju pytania w ramach tego podejścia dotyczą relacji władzy i ideologii, a także tego, jak te czynniki wpływają na pracę i postawy tłumacza. Socjologia tłumaczy obejmuje również publiczny dyskurs przekładu, czyli wizerunek tłumacza, widoczny np. w prasie lub w utworach literackich, w których jedną z centralnych postaci jest tłumacz (zob. np. Maier 2006). Ten nurt dotyczy także badań nad stosunkiem tłumaczy do swojej pracy, ujawnianym w esejach, wywiadach, przedmowach i pismach prywatnych (archiwa tłumaczy, Munday 2014). W tym zakresie umieściłabym sferę ideologii i etyki tłumaczy. Rozszerzeniem tego wątku jest badanie tłumaczy aktywistów (Tymoczko 2010).

Według Chestermana paradygmat socjologiczny wymusza korektę tradycyjnych modeli przedmiotu badań translatoologicznych. W przekładoznawstwie zazwyczaj wykorzystywano trzy modele tłumaczenia: model porównawczy, procesowy i przyczynowy. Natomiast Chesterman proponuje czwarty model skupiający się nie na tłumaczeniach jako tekstach, ani nawet na procesie tłumaczenia, ale na samych tłumaczach i innych zaangażowanych agensach w polu translatorskim (2009: 20). Nazywa go modelem agensów: „Zgodnie z tym modelem *Translator Studies* obejmują badania, które koncentrują się przede wszystkim i wyraźnie na podmiotach zaangażowanych w przekład, na przykład ich działaniach, postawach, interakcji z otoczeniem społecznym i technologicznym, na ich osobistych historiach i wpływie, jaki wywarli” (2009: 20)⁴. W obrębie badań nad tłumaczami Chesterman proponuje trzy obszary: kulturowy, kognitywny i socjologiczny. Jednakże Klaus Kaindl (2021: 12–13) wskazuje na nakładanie się tych obszarów i nieskuteczność ich ścisłego rozgraniczenia. Przedmiotem moich zainteresowań jest biografia translatorska umieszczona w szerokim

⁴ Wszystkie cytaty, jeśli nie podano inaczej, w przekładzie Autorki artykułu.

historyczno-społecznym kontekście, a więc kulturowym i socjologicznym wymiarem badań nad tłumaczami. Jak trafnie zauważa Kaindl, „to, co sprawia, że warto badać poszczególnych tłumaczy, to fakt, że historii społeczeństwa – a tłumaczenie jest częścią tej historii – nie da się zrozumieć bez życia jednostki. Musimy zrozumieć jedno i drugie” (Kaindl 2021: 24).

Mikrohistoria w przekładoznawstwie

W badaniu biografii tłumacza Bronisława Zielińskiego wykorzystam metodologię proponowaną przez Jeremy’ego Mundaya, a zapożyczoną od historyka Giovanniego Leviego⁵. Mikrohistoria „opiera się zasadniczo na zmniejszeniu skali obserwacji, na mikroskopijnej analizie i intensywnym badaniu materiału dokumentacyjnego” (Levi 1991: 95). Levi przekonująco dowodzi, że badania i obserwacje w skali mikro ukazują czynniki i motywacje poprzednio niezauważone (Levi 1991: 101). Według Mundaya taka metodologia ma cztery zalety: (1) przemawia do szerokiego grona odbiorców; (2) jest realistyczna; (3) przekazuje osobiste doświadczenia; oraz (4) łączy indywidualne studium przypadku z ogólnym kontekstem społeczno-historycznym (Munday 2014: 75–76). Spośród tych zalet trzy wydają mi się szczególnie istotne z punktu widzenia przekładoznawcy. Po pierwsze, recepcja historii tłumaczek i tłumaczy nie ogranicza się do wąskiego kręgu specjalistów, co jest istotne przy wpływie na środowisko społeczne i budowanie wysokiego statusu tego zawodu, dla uświadamiania opinii publicznej istotnej roli tłumaczy w procesach kulturowych, społecznych i politycznych. Po drugie, tego typu badania pogłębiają naszą wiedzę na temat historii przekładu w Polsce oraz ujawniają nieznanne elementy skomplikowanych procesów społeczno-politycznych i pomagają w ich zrozumieniu. I wreszcie, aspekt indywidualny jest nie do przecenienia: poznajemy blaski i cienie tego zawodu (poczucie misji, pasja i zaangażowanie w przekład czy popularyzowanie danego autora, z drugiej strony: niskie wynagrodzenia, niedocenienie, brak widoczności; Paloposki 2009; Umiński 2022).

Badanie mikrohistorii tłumaczy Munday opiera na dwóch typach źródeł (ze względu na stopień ich mediatyzacji). Pierwszą grupę stanowią źródła jawnie zapośredniczone (wspomnienia, dzienniki, autobiografie, wywiady), druga grupa obejmuje materiały mediatyzowane w mniejszym stopniu:

⁵ Munday twórczo zaadaptował koncepcję mikrohistorii do studiów nad tłumaczami.

archiwa, manuskrypty i prywatne dokumenty (np. korespondencja⁶) (Munday 2014: 68). Choć Toury kwestionuje wiarygodność źródeł pozatekstowych (1995: 65), to Munday uważa, że są one kluczowe dla mikrohistorii, ponieważ w przypadku badań mikrohistorycznych nad praktyką tłumaczeniową, opartych na indywidualnej lekturze i interpretacji źródeł, taki materiał jest niezbędny. Relacje *post-hoc* mogą ujawnić szczegóły motywacji, których nie można odnaleźć w bardziej „obiektywnej” analizie tekstowej⁷; wywiady pozwalają badaczowi na zgłębienie kwestii, które w innym przypadku nie zostałyby uznane za nieistotne. Pozostałe materiały pozatekstowe, zdaniem Mundaya, takie jak archiwa, manuskrypty i notatki robocze tłumaczy, stanowią równie bogate źródła, które są mniej jawnie zapośredniczone. Choć wymagają ostrożnej oceny, takie źródła oferują cenne świadectwo i bardziej bezpośredni dostęp do praktyki pracy tłumacza i mogą dać istotny wgląd zarówno w sam przekład, jak i w historyczne okoliczności jego powstania (Munday 2014: 66).

Biografie tłumaczek i tłumaczy: po co nam to?

O korzyściach płynących z odkrywania biografii tłumaczy pisało wielu badaczy, między innymi Chesterman 2009; Paloposki 2009: 189; Munday 2014; Makarska 2014; Eberharter 2020: 98; Kelletat 2020; Kaindl 2021. Nie chodzi tu jednak o szczegółowy życiorys tłumacza/tłumaczki, jak podkreśla Markus Eberharter, „ale raczej bliższe zbadanie tych kluczowych elementów biografii, które były ważne dla działalności translatorskiej, aby ułatwić lepsze zrozumienie tłumaczy i ich przekładów oraz rzucić światło na to, dlaczego pewne przekłady powstawały w danym czasie i w danej formie” (2021: 74). Renata Makarska zaproponowała czteroczęściowy model biografii translatorskiej: (1) biografię (językową i topograficzną), (2) sieć kontaktów (zarówno z innymi tłumaczami, jak i pisarzami, wydawcami) czy krytykami, (3) dzieło translatorskie, autoprezentacje i krytykę przekładu oraz (4) kontekst działalności tłumaczeniowej (inne zajęcia/zawód tłuma-

⁶ Kategoria korespondencji zawiera również listy do tłumacza, z tego względu jest traktowana przez Mundaya jako zapośredniczona w mniejszym stopniu.

⁷ Por. badania Makarskiej nad biografią H. Buddensiega, które ujawniają motywacje pracy redaktorskiej i przekładowej Buddensiega oraz jego działalność na polu polityki kulturalnej (Makarska 2020).

cza/tłumaczki) (Makarska 2014: 56–60; 2020: 118)⁸. Kategorie te Markus Eberharter poszerzył między innymi o moment podjęcia pracy translatorskiej lub o opisanie tzw. „tożsamości translatorskiej” (2021: 76).

W przypadku mikrohistorii Bronisława Zielińskiego, którego zarówno dorobek translatorski, jak i zakres dostępnych źródeł jest ogromny, nie sposób omówić szczegółowo wszystkich kategorii. W niniejszym tekście skupię się tylko na dwóch komponentach wspomnianego modelu: biografii i sieci kontaktów⁹, ponieważ ukazuje ona wielość ról, jakie odgrywał Zieliński nie tylko w polu translatorskim, ale i literackim w PRL-u w latach 1950–1980. Kategorię pola przyjmuję za Bourdieu (2007) jako wycinek struktury społecznej, który skupia jednostki i grupy skoncentrowane na podobnych dążeniach (Buzelin 2005: 194). Pole literackie to część świata społecznego ukierunkowanego na działania literackie w oparciu o sieć relacji między głównymi agensami (twórcami, wydawcami, a w dalszej kolejności tłumaczami, księgarzami, czytelnikami i krytykami). W obrębie tego pola można wyróżnić pole o mniejszym zakresie – translatorskie. Siatka relacji oraz liczba agensów w polu translatorskim jest mniejsza niż w literackim i obejmuje głównie tłumaczy, wydawców i redaktorów). Przedstawiając mikrohistorię tłumacza, odwołam się do większości typów źródeł wyszczególnionych przez Mundaya: wywiady prasowe, dzienniki i korespondencję tłumacza; w zakresie archiwaliów do badania biografii Zielińskiego wykorzystałam archiwa wydawców współpracujących z tłumaczem (Państwowy Instytut Wydawniczy, Czytelnik, Iskry)¹⁰ i archiwum Instytutu Pamięci Narodowej.

⁸ Pierwszą propozycję schematu biogramu tłumacza/ki przedstawiła Makarska w roku 2014 w antologii tekstów związanych z projektem *Germersheimer Übersetzerlexikon* (Makarska 2014). Drugą zmodyfikowaną wersję zaproponowała w roku 2020 w antologii tekstów pokonferencyjnych *Wyjść tłumaczowi naprzeciw* (Makarska 2020).

⁹ Pozostałe elementy tego modelu dla Zielińskiego przedstawiłam w artykule *Micro-history of the Polish Translator B. Zieliński* (w druku).

¹⁰ Przeprowadziłam kwerendy w trzech głównych wydawnictwach, które publikowały tłumaczenia Zielińskiego: Czytelniku, PIW i Iskrach. Z dzienników tłumacza wynika, że odgrywał aktywną rolę w proponowaniu pewnych autorów i tytułów do tłumaczenia. Niestety, większość korespondencji z redaktorami nie zachowała się. W teczkach wydawniczych PIW poświęconych danemu tytułowi zachowały się jedynie kontrakty i wycinki recenzji.

Bronisława Zielińskiego droga do przekładu

Bronisław Zieliński urodził się w Innichen (Górna Adyga), 22 sierpnia 1914¹¹. Dorastał w majątku Żbików pod Warszawą. Uczęszczał do szkoły średniej im. Stanisława Staszica w Warszawie, gdzie należał do kółka teatralnego i grał główne role w wielu przedstawieniach (*Szkola*: 1988: 58, 117, 159, 162, 163, Zieliński 1988). Skończył prawo na Uniwersytecie Warszawskim w roku 1938. Po studiach został skierowany do Szkoły Podchorążych Rezerwy Kawalerii w Grudziądzu. Jako podchorąży brał udział w kampanii wrześniowej (Castellaz 1980). Wzięty do niewoli przez Rosjan, uciekł z transportu. Monika Żeromska (pierwsza żona Zielińskiego) opisała powrót męża z niewoli:

Wzięty do niewoli przez bolszewików, rozbrojony i załadowany do pociągu jadącego do Starobielska – kiedy pociąg w jakiś Podwłocyzkach szedł nasypem bardzo wolno, Broniek skoczył w dół i stoczył się do rowu. Tam przeleżał, aż pociąg z transportem jeńców przeszedł. Zobaczył wtedy idącego górą torami kolejarza, który kazał mu się czołgać rowem za sobą, aż dotarł do budki dróżnika. Tam ten dobry człowiek dał Bronkowi ubranie, płaszcz i wskazał drogę przeciwną do Starobielska, Kozielska i Katynia. Ta droga trwała tygodnie, aż dotarł do Warszawy, do rodziców i do mnie. (...). Szedł tygodnie przez zamykające się granice i zacieśniające kontrole, starzec o kij, z długą brodą, przepasany sznurem (Żeromska 2007: 5).

W czasie drugiej wojny światowej był kierownikiem referatu bałkańskiego Sekcji Politycznej Departamentu Spraw Zagranicznych Delegatury Rządu na Kraj i przechowywał jego archiwum w majątku w Żbikowie (Grabowski 2003: 280–281; Grabowski 2015: 19, 24). Zorganizował schronienie dla Jerzego Wasowskiego przed wywozem do obozu zagłady w 1942 roku (Jarocki 1991: 325–326). Został żołnierzem AK, walczył w Powstaniu Warszawskim jako oficer Kedywu. Po zakończeniu wojny pracował w MSZ jako sekretarz protokołu dyplomatycznego, pomagał w przygotowaniu wizyty generała Dwighta Eisenhowera w Warszawie. W 1947 roku został aresztowany przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa. Postawiono mu zarzut gromadzenia informacji stanowiących tajemnicę państwową,

¹¹ Miejscowość dziś nazywa się San Candido (Włochy). Fakty z życiorysu Zielińskiego podaje za: Michałowska 1997, Żeromska 2007 i Marzec 2008.

w tym dokumentów z Ministerstwa Spraw Zagranicznych, oraz przekazywania materiałów o życiu politycznym i gospodarczym Polski ambasadom anglosaskim. Zieliński został skazany na sześć lat pozbawienia wolności. W więzieniu był wielokrotnie przesłuchiwany w sprawie udziału w tajnej organizacji „Moc” i przechowywania archiwum Podziemnego Departamentu Spraw Zagranicznych Delegatury Rządu na Kraj (IPN BU_0_259_202_t.6; Grabowski 2015: 67). Z więzienia wyszedł wcześniej, po trzech latach, w październiku 1950 roku dzięki amnestii. To właśnie w więzieniu nastąpił moment przełomowy w biografii translatorskiej Zielińskiego, ponieważ podjął decyzję o rezygnacji z pracy w urzędach publicznych i wyjawiał współwięźniom chęć, by zostać tłumaczem¹².

Trudno stwierdzić, w jaki sposób nauczył się języka angielskiego. Z monografii dokumentującej działalność liceum im. Stanisława Staszica wynika, że uczniowie uczęszczali na lekcje angielskiego. Dodatkowo z dokumentów paszportowych dowiadujemy się, że Zieliński posługiwał się także francuskim, hiszpańskim i włoskim (IPN BU_1005/169597). We wnioskach paszportowych Zieliński podaje jako zawód: literat (1969), literat-tłumacz (1974) lub tylko tłumacz (1972) (IPN BU_1005/169597).

W roli tłumacza zadebiutował rok po wyjściu z więzienia¹³, powieścią *Luny nad Smithfield* Jacka Lindsaya (1951). Następnym był *Moby Dick* Hermana Melville’a (1954). Do świata wydawniczego wprowadził Zielińskiego Jacek Woźniakowski, kolega ze szkoły wojskowej w Grudziądzu, późniejszy redaktor „Tygodnika Powszechnego” i tłumacz powieści Grahama Greene’a. Woźniakowski zrobił „przyjacielowi reklamę w krajowych i amerykańskich wydawnictwach, w znacznej mierze ułatwiając nawiązanie kontaktów z pisarzami i krytykami w Stanach” (Marzec 2008: 25). Zieliński przetłumaczył w ciągu 30 lat ponad 70 tytułów, głównie z literatury amerykańskiej (m.in. Ernesta Hemingwaya, Trumana Capote’a, Johna Steinbecka, Hermana Melville’a), ale również autobiografie (Charliego Chaplina, Bertranda Russella) czy książki naukowe (*Hispanoameryka i jej cywilizacje* Edmunda Stephena Urbańskiego). Jednak przede wszystkim zasłynął jako tłumacz prozy Ernesta Hemingwaya (Bartoszewski 2013: 56). „A właściwie

¹² Jeden ze współwięźniów regularnie pisał raporty dla służby bezpieczeństwa z rozmów z Zielińskim w celi (IPN BU_0259_202_t.5).

¹³ Oficer piszący raport o Zielińskim przed opuszczeniem więzienia w Rawiczu donosi, że: „obawia się, ponieważ po wyjściu z więzienia, nie będzie mógł dostać pracy, sądzi, że odbyta kara będzie mu ciążyła przez całe życie. Znając dobrze obce języki ma zamiar zająć się tłumaczeniem” (IPN BU_00_945/314).

napisał go po polsku” (Marzec 2008: 51). Mieszkał na stałe w Warszawie, ale bardzo często podróżował (m.in. do Holandii, Szwecji, Anglii, Finlandii, Niemiec, Francji), głównie w charakterze służbowym: na posiedzenia komitetu wykonawczego PEN Clubu w Londynie, na obrady Rady i Kongresu Międzynarodowej Federacji Tłumaczy FIT czy na zaproszenie ambasadora PRL w USA do wygłoszenia serii odczytów (IPN BU_1005/169597). Zmarł nagle na zawał serca 9 marca 1985 roku (Marzec 2008: 112).

Sieć kontaktów Zielińskiego

Relacje, zależności i powiązania Zielińskiego ze środowiskiem społecznym były wielowymiarowe i różnorodne. W planie interpersonalnym dotyczyły kontaktów z pisarzami, redaktorami wydawnictw i innymi tłumaczami; natomiast w przestrzeni instytucjonalnej były to: PEN Club, Międzynarodowa Federacja Tłumaczy, ambasady Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych, Francji, Włoch, Kanady oraz Urząd Bezpieczeństwa PRL.

Chyba najważniejszą relację w polu translatorskim Zielińskiego stanowiła przyjaźń tłumacza z Ernestem Hemingwayem. Odwiedził pisarza osobiście w jego posiadłości w Ketchum w stanie Idaho. Następnie w latach 1958–1960 prowadził z nim korespondencję. Zieliński podziwiał Hemingwaya i darzył go ogromnym szacunkiem, nie tylko jako pisarza, ale przede wszystkim jako człowieka uosabiającego takie wartości, jak „odwaga, zdolność do poświęceń, zachowanie twarzy w niebezpieczeństwie, w obliczu śmierci” (Mokrzycka 1975: 13). W *Dzienniku* wyznawał: „przypatruję się chciwie wspaniałej postaci najulubieńszego mojego – i jednego z największych żyjących – pisarza [Hemingwaya] (*Dziennik Zielińskiego* w: Michałowska 1997: 121), ale dodawał: „obraz Hemingwaya wypada apologetycznie” (122), zatem był świadomy swojego nieobiektynego stosunku do pisarza.

Na podstawie korespondencji Zielińskiego z pisarzami (Hemingwayem, Steinbeckiem, Capote’em) i wydawcami można powiedzieć, że w Polsce tłumacz działał jako ich nieformalny agent literacki. Hemingway w jednym z listów informował:

Proszę też, żebyś, jako mój reprezentant, napisał do Rice’a w Nowym Jorku, komu ma udzielić praw na wydanie książki. Napisz, że działasz w moim imieniu, i przyslij mi kopię listu (*Listy Hemingwaya do Zielińskiego*, w: Michałowska 1997: 81).

Zieliński proponował jego utwory do tłumaczenia (rozmowy i korespondencja z redaktorami PIW-u i Czytelnika) i na wstępnym etapie pozyskiwał prawa autorskie do tłumaczonych utworów. Miał wpływ na szatę graficzną niektórych edycji, np. przy wydaniu tłumaczenia *Zielone wzgórza Afryki* zaproponował wydawnictwu Iskry, aby książka była ilustrowana fotografiami. W liście do Hemingwaya przedstawił ten pomysł:

W książce kilkakrotnie mówisz, że zrobiłeś zdjęcia. Czy mógłbyś przesłać niektóre z nich? Od dziesięciu do dwudziestu? A może proszę o zbyt wiele? O ile wiem, polskie wydanie *Zielonych wzgórz* byłoby wtedy pierwszym zawierającym twoje fotografie i, jako takie, mogłoby stanowić prawdziwą sensację (*Korespondencja EH* 2008: 219)¹⁴.

Po otrzymaniu zdjęć z Afryki Zieliński ściśle współpracował z wydawcą i redaktorką Krystyną Goldberg nad szatą graficzną książki i na bieżąco informował pisarza o postępie prac: „Bardzo nas ucieszyłeś [zdjęciami], obwoluta polskiego wydania zapowiada się teraz naprawdę dobrze. Książkę zilustrujemy fotografiami zwierząt, o których mowa w *Zielonych wzgórzach*. Myślę że wygląda to nieźle. Książka powinna ukazać się do grudnia” (*Korespondencja EH* 2008: 235).

Zieliński pisał artykuły do prasy, popularyzując w Polsce twórczość Hemingwaya¹⁵, a nawet ukazywał go jako „polskiego pisarza”, na przykład w artykule *Hemingway: A Polish Writer*. Zabiegał o to, by nowe utwory były wysyłane bezpośrednio do niego. Nic więc dziwnego, że gdy Hemingway popełnił samobójstwo, redaktorzy prasowi zwrócili się właśnie do niego z prośbą o komentarz. Działania Zielińskiego wykraczały daleko poza pole translatorskie *sensu stricto* i wchodziły w zakres pola literackiego. Dla przykładu, w czasie kilkudniowego pobytu tłumacza u Hemingwaya pisarz obiecał zrzec się tantiem za polski przekład i przeznaczyć je na nagrodę dla polskich pisarzy. Zieliński od razu wziął sprawę w swoje ręce i rozpoczął korespondencję w tym zakresie:

O pańskiej wspaniałej propozycji, tyczącej przekładu *Green Hills of Africa*, napisałem do pana Słonimskiego, prezesa Związku Literatów Polskich, i pana Parandowskiego, prezesa Polskiego Pen Clubu, a także do polskich wydawców

¹⁴ Książka zawiera ponad 15 fotografii przedstawiających m.in. Hemingwaya w Afryce, z upolowanymi trofeami zwierząt afrykańskich, m.in. kudu, gazeli, gnu, lwa.

¹⁵ Zieliński pisał podobne teksty na temat innych pisarzy amerykańskich, których tłumaczył, m.in. Steinbecka i Capote’a (*Korespondencja TC* 2008: 268).

i naszej prasy. *Myszę, że upoważnił mnie pan by tak postąpić.* (Korespondencja EH 2008: 206; emfaza dodana – A.A.-P.)¹⁶

Z listu wynika, że panowie nie ustalili niczego konkretnego; to Zieliński zajął się konkretyzacją ustnej propozycji pisarza. Działania tłumacza w tej sprawie były bardzo intensywne i spotkały się z wieloma trudnościami (m.in. sprzeciwem amerykańskiego agenta Hemingwaya¹⁷, prawnym zakazem otrzymywania dewiz przez Polaków w latach 50.–60.¹⁸). Jednak niezwykle determinacja doprowadziła do jej zrealizowania. Tłumacz relacjonuje pisarzowi echa prasowe tej propozycji:

Obietnica Twojej nagrody za powieść wywołała tu prawdziwą sensację. Czytałeś „New York Times” z trzeciego grudnia? W Polsce nagroda nie tylko sprawiła niespodziankę, ale wielką radość, dała też dowód do dumy. Otrzymałem w tej sprawie listy i telegramy, załączam artykuł, który wydrukowano na pierwszej stronie warszawskiej gazety: „Hemingway, polowanie i nagroda za najlepszą polską powieść”. Redaktor „Życia Warszawy” otrzymał od wyśmienitego tłumacza dzieł Hemingwaya Bronisława Zielińskiego (bardzo mi przykro, ale tak właśnie napisali) list wysłany z San Francisco, a w liście takie m.in. wiadomości: „(...) Hemingway zaproponował mi ostatniego dnia, że jeżeli ja przetłumaczę jego *Green Hills of Africa*, on zrzeknie się honorarium autorskiego i przeznaczy je wraz z czekiem na tysiąc dolarów na nagrodę dla polskiego pisarza za najlepszą polską powieść” (Korespondencja EH 2008: 208).

Zieliński pisał jeszcze wielokrotnie do Hemingwaya na temat szczegółów tej nagrody, ale wybrałam właśnie ten list, ponieważ ukazuje on jak w soczewce aktywność tłumacza w szerokim polu literacko-translatorckim. Działania w tej sprawie podjął jeszcze przed powrotem z Ameryki do kraju, pisząc listy do prasy, wydawcy i przedstawicielei władz różnych związków. Hemingwaya poinformował o tym *post factum*, jakby chciał postawić go wobec rzeczy dokonanej.

¹⁶ Na początku korespondencji Zieliński zwracał się do Hemingwaya per „pan”, ale z czasem Hemingway poprosił go, aby używał wobec niego przyjacielskiego zwrotu „Papa”.

¹⁷ Zieliński informuje o tym Hemingwaya w liście z dn. 15.05.1959 (Korespondencja EH 2008: 220).

¹⁸ W liście pisze, że „musieliśmy podzielić nagrodę na pół”, co sugeruje, że uczestniczył w tej decyzji, ale w innym źródle czytamy: „Uwierz jednak, że zrobiłem wszystko co w mojej mocy, a nawet więcej, tyle, że okazałem się bezsilny” (Korespondencja EH 2008: 228, 244).

Innym przykładem takiej aktywności jest działanie w charakterze pośrednika między polskimi instytucjami (m.in. telewizją polską, teatrami) a amerykańskimi pisarzami. Ze względu na ograniczone ramy artykułu podam tylko dwa przykłady.

Papo, jest jeszcze jedno pytanie, które muszę Ci zadać. Telewizja Polska chciałaby zrealizować spektakl na podstawie *Piątej kolumny*. Czy wyrażasz zgodę? Byliby niezwykle wdzięczni (*Korespondencja EH* 2008: 237).

Podobnie było w sprawie adaptacji i inscenizacji utworów *Śniadanie u Tiffany'ego* i *Harfa traw* Capote'a. W tych przypadkach Zieliński podjął wiele działań zdecydowanie wykraczających poza pole translatorskie *sensu stricto*, do czego powrócę w dalszej części tekstu.

Zieliński znał także innych amerykańskich pisarzy, m.in. Steinbecka i Capote'a, i również w ich przypadku działał jako nieformalny agent literacki. Polecał ich dzieła wydawnictwu Czytelnik, proponował odmienne tytuły dla ich dzieł itp. Na spotkaniu ze Steinbeckiem podkreślał, że to on przekonał „wydawców o konieczności wydrukowania u nas tej książki [*Na wschód od Edenu* – A.A.-P.], powołując się na fakt, że wydaje się przecież wielkich klasyków bynajmniej nie marksistowskich” (Michałowska 1997: 184).

Podobnie jak w relacji z Hemingwayem, również w przypadku znajomości i korespondencji z Capote'em Zieliński aktywnie zabiegał o jej kontynuację. Regularnie informował pisarza o jego recepcji w Polsce, m.in. donosił mu, „jakie zainteresowanie i sprzeczne opinie wzbudziła w Polsce jego książka *Inne glosy, inne ściany*”, którą tłumaczył: „Jedni zachwycali się nią, drudzy jej nienawidzili” (Michałowska 1997: 193). Tłumacz działał jako pośrednik między wydawnictwem Czytelnik a pisarzem, interweniował w rozwiązaniu sporów finansowych. W Polsce w tym czasie nie można było wypłacać honorariów w dewizach. Tłumacz zaproponował założenie w polskim banku konta dla Capote'a i przelania tam wynagrodzenia w złotych, które pisarz mógłby w przyszłości wykorzystać po przyjeździe do Polski. W reakcji na sprzeciw amerykańskiej agentki prosił Capote'a:

redaktorów z wydawnictwa Czytelnik, które zamierza opublikować *Breakfast at Tiffany's* ogarnęła rozpacz. Wcześniej zaproponowali twojej agentce, pani Marjorie Currey z Random House, że honorarium za przekład wypłacą w naszej gotówce (...), a pieniądze zostaną zdeponowane na rachunku jednego z naszych banków (...). Twoja agentka odrzuciła podobne rozwiązanie. I teraz w imieniu Czytelnika pytam, czy nie zechciałbyś jednak przystać na nasze warunki i wydać instrukcje pani Currey (...)? (*Korespondencja TC*: 268)

Tłumacz informował pisarza nawet o drobnych zdarzeniach, które wydają się bez znaczenia. Jednak przy pełnym oglądzie przyczyniają się do wzmacniania relacji, co w dalszej perspektywie skutkowało otrzymywaniem bezpośrednio od autora jego utworów¹⁹. „Odwiedził mnie przyjaciel z Chicago“ – pisał Zieliński – „przemierzając Polskę, zobaczył w jednym z naszych miasteczek egzemplarz *Innych głosów, innych ścian* w moim przekładzie i bardzo był tym podekscytowany” i przy okazji komentował: „Myślę, że naprawdę miło być tłumaczem i w ten sposób pełnić szlachetną rolę posłańca (...)”. Capote nie pozostał obojętny na tę anegdotkę: „Ubóstwiam tę historię o mężczyźnie z Chicago, który widział *naszą książkę*” (*Korespondencja TC* 2008: 269–70; emfaza dodana – A.A.-P.). Uwzględnił zatem tłumacza jako współautora dzieła.

I ostatni już przykład działań tłumacza w pewnym sensie wykraczających poza pole translatorskie. Zieliński poprosił Capote’a o zgodę na adaptację jego powieści i rekomendował polskiego pisarza, który miał ją przygotować:

Jeden z najznakomitszych pisarzy mojego pokolenia, Stanisław Dygat, bez reszty zakochał się w *Śniadaniu* i marzy o dokonaniu jego adaptacji scenicznej. Jest autorem dobrze znanym w kraju i za granicą; jego proza została przetłumaczona na niemiecki, francuski, włoski i inne (przy okazji: spytał mnie czy mówisz po niemiecku, bo chciałby ci wysłać przekład jednej ze swoich książek [...]). Jestem przekonany, że tak utalentowany pisarz znakomicie poradzi sobie z adaptacją, a w obsadzie znajdują się najlepsi warszawscy aktorzy. Dygat przeprowadził już zresztą wstępne rozmowy i znalazł świetną aktorkę, która sprawdziłaby się jako Holly²⁰. Teraz, więc wszystko zależy od twojej zgody. Proszę, bądź tak miły i jak najszybciej poinformuj czy przystajesz na to, a jeśli tak, zawiadom agentkę. W ten sposób miałbyś więcej pieniędzy do wydania, kiedy tu w końcu przyjedziesz (*Korespondencja TC* 2008: 281).

W tym przypadku Zieliński, zabiegając o zgodę na dokonanie adaptacji, przedstawił jej potencjalnego autora – Dygata, niejako zaświadczać o jego wysokiej randze w literaturze polskiej oraz dając gwarancję wysokiej klasy obsady aktorskiej. Podobnie skutecznie zadziałał w przypadku adaptacji *Harfy traw* w reżyserii Krystyny Skuszanki; w obu przypadkach teatry otrzymały zgody na realizację przedstawień. Obie adaptacje okazały się

¹⁹ Zieliński wspomina wielokrotnie o trudnościach w zdobywaniu oryginałów dzieł i czasochłonności tego procesu. Tłumacz otrzymywał od Capote’a kopie sztuk i nowe wydania powieści (*Korespondencja TC* 2008: 283, 289).

²⁰ Zieliński ma na myśli Kalinę Jędrusik.

sukcesem, miały bardzo dobre recenzje prasowe. Zieliński przesłał pisarzowi zdjęcia z przedstawień²¹.

Jako ostatnią chciałabym omówić relację tłumacza z Urzędem Bezpieczeństwa. Zieliński został zarejestrowany pod numerem 1120 pod pseudonimem „Bezet”/„Witek”/„Artur” jako „kontakt poufny” przez starszego oficera operacyjnego (IPN BU_00_945/314). Oficer w raporcie o dokonanym werbunku (z dn. 13.10.1950) donosił, że zaproponował Zielińskiemu współpracę z organami Bezpieczeństwa Publicznego, na którą ten wyraził zgodę pod następującymi warunkami:

1. że nie będzie pobierał wynagrodzenia
2. że będzie miał swobodę poruszania się
3. [że] będzie się ubiegał o pracę w dowolnej instytucji, a nie według naszego zlecenia
4. [że sam zdecyduje,] jak długo będzie współpracował z organami B.P.

Wobec tych zastrzeżeń oficer poinformował Zielińskiego:

1. że wynagrodzenia nie będzie pobierał
2. [że] będzie miał swobodę poruszania się
3. [że] o pracę może się ubiegać w dowolnej instytucji, a my możemy najwyżej nie zgłaszać zastrzeżeń w sprawie jego przyjęcia
4. [że] we współpracy z organami B.P. musi wykazać bezwzględną lojalność w stosunku do Państwa Ludowego. Gdy we współpracy tej wykaże się, będzie wykonywał sumiennie polecane zadania, a tym samym wykaże swoją lojalność wówczas uwolnimy my go z dalszej współpracy z organami B.P.

Jak odnotował oficer, „następnie napisał zobowiązanie, przybierając pseudonim «Witek»”.

Jednak w tej teczce odnajdujemy notatkę z dnia 26.07.1967 roku opatrzoną klauzulą „Tajne Specjalnego znaczenia” dotyczącą Zielińskiego, która rzuca światło na warunki, w jakich podjął on współpracę:

przy wyjściu z więzienia wymuszono na nim zgodę na współpracę z organami B.P., co miało być rzekomo warunkiem przedterminowego zwolnienia. Po pewnym czasie zorientował się, że część kary została mu darowana wyłącznie na podstawie amnestii, w związku z tym odmówił udzielenia jakichkolwiek informacji. W związku z powyższym zastrzeżono mu wyjazdy za granicę co zostało wycofane w 1960 r. W toku rozpracowania stwierdzono, że w latach

²¹ *Korespondencja TC 2008*: 280, 283, 287, 288.

1950–60 nawiązał liczne kontakty z dyplomatami państw zachodnich, głównie z amerykańskimi, którzy zapraszali go na przyjęcia z okazji różnego rodzaju świąt czy przyjazdu do Polski cudzoziemskich przedstawicieli świata kapitalistycznego.

W związku z powyższym w maju 1960 przeprowadzono z nim rozmowę, w trakcie której wyjaśniał charakter swoich kontaktów z zachodnimi dyplomatami. Jego relacje na ten temat pokrywały się z uprzednio posiadanymi informacjami na ten temat. Ponadto w sposób wyczerpujący scharakteryzował interesujących nas cudzoziemców. Zieliński zgodził się udzielać nam informacji o cudzoziemcach, z którymi utrzymuje kontakty. Zastrzegł sobie jednak, iż nie będzie wykonywał żadnych zadań. Relacjonowanie swoich spostrzeżeń dotyczących cudzoziemców traktuje jako konieczność i swój obowiązek patriotyczny. W trakcie współpracy, przekazał szereg interesujących informacji o rozpracowywanych przez nas dyplomatach. Zostały one potwierdzone przez inne źródła (IPN BU_00_945/314).

Informacja o zastrzeżeniu wyjazdów zagranicznych do 1960 jest nieprawdziwa, ponieważ Zieliński wyjechał do Ameryki w 1958 roku. Teczka jest obszerna (ponad sto stron) i zawiera wiele raportów ze spotkań oficera prowadzącego z Zielińskim. Panowie spotykali się w kawiarniach, na przykład „Świtezianka” czy „Szanghaj”, lub kontaktowali telefonicznie. Zieliński informował o przyjęciach w ambasadach amerykańskiej, angielskiej i innych, do których był zapraszany. Należy podkreślić, że bez dogłębnych historycznych badań potwierdzających tożsamość osób wymienianych w raportach i ich obecność na przyjęciach czy wystawach nie można przesądzać o wiarygodności zgromadzonych przez oficera UB materiałów.

Analiza wybranych aspektów biografii translatorskiej według modelu zaproponowanego przez Renatę Makarską i uzupełnionego przez Markusa Eberhartera, jak sądzę, ukazuje celowość badania biografii tłumacza, ponieważ odkrywa wielość ról, jakie odgrywali w swoim środowisku. Prześledzenie aktywności Zielińskiego jako tłumacza dowodzi, że jego działania wykraczały poza pole ściśle translatorskie i ograniczoną siatkę relacji w tym polu. Zgromadzone dokumenty wskazują na jego aktywną rolę w polu literackim, w którym sieć kontaktów obejmowała nie tylko wydawców i redaktorów wydawniczych, ale także pisarzy polskich i zagranicznych, krytyków, dyplomatów i oficerów bezpieczeństwa. Podejście mikrohistoryczne, skupiające się na jednostce, w przypadku Zielińskiego odkrywa skomplikowany kontekst społeczno-polityczny okresu PRL-u, w którym funkcjonował tłumacz, oraz wpływ warunków ideologicznych

na podejmowane działania i pełnione role (tłumacza, agenta literackiego, edytora, krytyka i pośrednika literackiego).

Autorka artykułu pragnie podziękować pani Annie Marii Iwańskiej za pomoc w udostępnieniu archiwum Czytelnika.

Bibliografia

- A.Z. 1980. *Bronisław Zieliński*, „Nowe Książki” nr 3, s. 113.
- Adamowicz-Pośpiech Agnieszka (w druku). *Microhistory of the Polish Translator B. Zieliński*, PMLA.
- 2012. *Polifonia języków w przekładach B. Zielińskiego*, w: P. Fast (red.), *Wielcy tłumacze*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk, s. 167–194.
- 2014. *Wit Tarnawski as a Translator of Conrad*. „Yearbook of Conrad Studies”, vol. 9, s. 75–88.
- Archiwum IPN, sygnatury akt: BU_0_259_202_t.6; BU_0259_202_t.5; BU_1005/19597; BU_00_945/314.
- Baer Brian 2018. *The Translator's Biography*, w: J. Woodsworth (red.), *The Fictions of Translations*. Amsterdam: J. Benjamins, s. 49–66.
- Bardet Mary 2021. *Literary Detection in the Archives*, w: K. Kaindl (red.), *Literary Translator Studies*. Amsterdam: J. Benjamins, s. 41–54.
- Bartoszewski Władysław 2013. *Mój Pen Club*, Warszawa: PWN.
- Bourdieu Pierre 2015. *Reguły sztuki*, przeł. A. Zawadzki, Kraków: Universitas.
- Buzelin Helene 2005. *Unexpected Allies*, „The Translator” nr 11 [2], s. 193–218.
- Castellaz Zdzisław 1980. *Ze wspomnień oficera 1939 r. Saperzy*, WTK, 14.09.1980, nr 37, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://plewako.pl/mjr_plewako/Saperzy.pdf (dostęp: 2.11.2022).
- Chesterman Andrew 2009. *The Name and Nature of Translator Studies*, „Hermes” nr 42, s. 13–22.
- Delisle Jean 2012. *Introduction*, w: J. Delisle, J. Woodsworth (red.), *Translators through History*, Amsterdam: Benjamins, s. 2–11.
- Demircioğlu Cemal 2009. *Translating Europe: The Case of Ahmed Midhat*, w: J. Milton, Paul Bandia (red.), *Agents of Translation*, Amsterdam: J. Benjamins, s. 131–160.
- Eberharther Markus 2018. *Die translatorischen Biographien von Jan Nepomucen Kamiński, Walenty Chłędowski und Wiktor Baworowski*, Warszawa: Instytut Lingwistyki Stosowanej UW.
- 2020. *Biografia translatorska A. Zippera*, w: J. Kita-Huber, Renata Makarska (red.), *Wyjść tłumaczowi naprzeciw*, Kraków: Universitas, s. 93–110.
- 2021. *Translator Biographies as a Contribution to Translator Studies*, przeł. J. Cornell, w: K. Kaindl (red.), *Literary Translator Studies*, Amsterdam: J. Benjamins, s. 73–88.
- Even-Zohar Itamar 1998. *Some Replies to Lambert and Pym*, „Target” 10 (2), s. 363–369.

- Grabowski Waldemar. 2003. *Polska tajna administracja cywilna 1940–1945*, Warszawa: IPN.
- 2015. *Kryptonim Moc: Sekcja Spraw Zagranicznych Delegatury Rządu RP na Kraj*, Warszawa: Polski Instytut Dyplomacji im. I. Paderewskiego; Wydawnictwo Sejmowe.
- Greenblatt Stephen. 2005. *Power, Sexuality, and Inwardness in Wyatt's Poetry*, w: S. Greenblatt, *Renaissance Self-Fashioning*, Chicago: University of Chicago Press, s. 115–156.
- Hari Daoud. 2018. *Tłumacz z Darfuru*, przeł. H. Jankowska, Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- Heydel Magda. 2013. *Gorliwość tłumacza*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Jarocki Robert. 1991. *Ostatni Ordynat: z Janem Zamoyskim spotkania i rozmowy*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Kaindl Klaus. 2021. *Translator Studies: Shaping the Field*, w: K. Kaindl (red.), *Literary Translator Studies*, Amsterdam: J. Benjamins, s. 1–39.
- Kaindl Klaus (red.). 2021. *Literary Translator Studies*, Amsterdam: J. Benjamins.
- Kelletat Andreas. 2020. *Germersheimer Übersetzerlexikon – Niemiecki leksykon tłumaczy. Koncepcja i Perspektywy historyczno-biograficznego projektu badawczego*, w: J. Kita-Huber, Renata Makarska (red.), *Wyjść tłumaczowi naprzeciw*, Kraków: Universitas, s. 45–54.
- Tashinskiy Aleksey (red.). 2014. *Übersetzer als Entdecker*, Berlin: Frank & Timme.
- Kita-Huber Jadwiga, Makarska Renata (red.). 2020. *Wyjść tłumaczowi naprzeciw*, Kraków: Universitas.
- Korespondencja Bronisława Zielińskiego z Ernestem Hemingwayem*. 2008, w: B. Marzec, *Na wzgórzach Idaho*, Warszawa: Muza, s. 201–260 [w tekście stosuję skrót *Korespondencja EH*].
- Korespondencja Bronisława Zielińskiego z Trumanem Capote*. 2008, w: B. Marzec, *Na wzgórzach Idaho*, Warszawa: Muza, s. 261–292 [w tekście stosuję skrót *Korespondencja TC*].
- Lefevere André. 1992. *Translation/History/Culture. A Sourcebook*, New York: Routledge.
- Levi Giovanni. 1991. *On Microhistory*, w: P. Burke (red.), *New Perspectives*, Cambridge: Polity Press, s. 93–113.
- Listy Ernesta Hemingwaya do Bronisława Zielińskiego*, w: M. Michałowska. 1997. *Do zobaczenia, Stary Wilku*, Warszawa: Prószyński i S-ka, s. 66–113.
- Łagocka Amelia. 2020. *Redaktorka i tłumaczka. Biografia translatorska Juty Janke*, w: J. Kita-Huber, R. Makarska (red.), *Wyjść tłumaczowi naprzeciw*, Kraków: Universitas, s. 149–164.
- Maier Carol. 2006. *The Translator as Theoros*, w: T. Hermans (red.), *Translating Others*, vol. 1. Manchester: St. Jerome Publishing, s. 163–180.
- Makarska Renata. 2014. *Die Rückkehr des Übersetzers. Zum Nutzen einer Übersetzerbiographie*, w: A. Kelletat, A. Tashinskiy (red.), *Übersetzer als Entdecker*, Berlin: Frank & Timme, s. 51–61.
- 2020. *Poszukiwanie tłumacza w archiwum*, w: J. Kita-Huber, R. Makarska (red.), *Wyjść tłumaczowi naprzeciw*, Kraków: Universitas, s. 111–148.

- Marzec Bartosz. 2008. *Na wzgórzach Idaho. Opowieść o Bronisławie. Zielińskim, tłumaczu i przyjacielu E. Hemingwaya*, Warszawa: Muza.
- Bronisław Zieliński, http://www.culture.pl/baza-literatura-pelna-tresc/-/eo_event_asset_publisher/eAN5/content/bronislaw-zielinski (dostęp: 12.11.2021).
- Michałowska Mira. 1997. *Do zobaczenia, Stary Wilku. Opowieść o przyjaźni Ernesta Hemingwaya z jego polskim tłumaczem – Bronisławem Zielińskim*, Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Milton John, Bandia Paul (red.). 2009. *Agents of Translation*, Amsterdam: J. Benjamins.
- Mokrzycka Małgorzata. 1975. *Hemingway i inni... w oczach tłumacza*, z B. Zielińskim rozmawia Małgorzata Mokrzycka, „Dookoła Świata”, 9.03.1975, s. 13–14.
- Munday Jeremy. 2014. *Using Primary Sources to Produce a Microhistory of Translation and Translators*, „The Translator”, vol. 20:1, s. 64–80.
- Paloposki Outi. 2009. *Limits of Freedom*, w: J. Milton, P. Bandia (red.), *Agents of Translation*, Amsterdam: John Benjamins, s. 189–208.
- 2017. *In Search of an Ordinary Translator*, „Translator”, vol. 23:1, s. 31–48.
- 2021. *Translations Not in the Making?*, „Meta” vol. 66:1, s. 73–91.
- Pym Anthony. 1998. *Method in Translation History*, Manchester: St. Jerome.
- 2000. *Negotiating the Frontier. Translators and Intercultures in Hispanic History*, Manchester: St. Jerome.
- Simeoni Daniel. 1998. *The Pivotal Status of Translator’s Habitus*, „Target” nr 1, s. 1–39.
- Słowo za słowo*, „Zarzewie” 9.03.1973, s. 5.
- Sochacka Danuta. 1978. *Tłumacz istota nieznaną*, z B. Zielińskim rozmawiała Danuta Sochacka. „Kobieta i Życie” nr 6, 5.02.78, s. 9.
- Strümper-Krobb Sabine. 2021. *G. Egerton and E. Marx as Mediators of Scandinavian Literature*, w: K. Kaindl (red.), *Literary Translator Studies*, Amsterdam: J. Benjamins, s. 55–72.
- Szkola im. Stanisława Staszica w Warszawie 1906–1950*. 1988. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Tahir-Gürcağlar S. 2009. *A Cultural Agent against the Forces of Culture*, w: J. Milton, P. Bandia (red.), *Agents of Translation*, Amsterdam: J. Benjamins, s. 161–187.
- Toury Gideon. 1995. *Descriptive Translation Studies – and Beyond*, Amsterdam: J. Benjamins.
- Tryuk Małgorzata. 2012. *Ty nic nie mów, ja będę tłumaczył*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Twarze w „Zwierciadło”*: Bronisław Zieliński, „Zwierciadło”, nr 26, 1.07.1962, s. 4.
- Tymoczko Maria. 2000. *Translation and Political Engagement*, „The Translator”, 6 [1], s. 23–47.
- 2010. *Translation, Resistance, Activism*, Boston, MA: University of Massachusetts Press.
- Umiński Krzysztof. 2022. *Trzy tłumaczk*, Warszawa: Marginesy.
- Wolf Michaela, Fukari Alexandra (red.). 2007. *Constructing a Sociology of Translation*, Amsterdam: J. Benjamins.
- Zajac Paweł. 2016. *Niemilknące muzy: wydawcy, pisarze, tłumacze i pośrednicy kulturowi na frontach Wielkiej Wojny*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

- Zieliński Bronisław. 1959. *Hemingway: A Polish Writer*, „Poland”, nr 7, s. 30.
- *Dziennik. Ameryka 1958*, w: B. Marzec 2008. *Na wzgórzach Idaho*, Warszawa: Muza, s. 115–200.
- *Dziennik. Ameryka 1965*, w: B. Marzec. 2008. *Na wzgórzach Idaho*, Warszawa: Muza, s. 293–323.
- *Teatr i sztuka*. 1988, w: *Szkoła im. Stanisława Staszica w Warszawie*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, s. 334–339.
- Żeromska Monika. 2007. *Wspomnień ciąg dalszy*, Warszawa: Czytelnik.